

A XVII. SZÁZADI MAGYAR LIRA KLASSZIKUS VONATKOZÁSAI.

Zrinyinek és Gyöngyösinek a klasszikus irodalomhoz való viszonyát már elég pontosan kimutatta az irodalomtörténet. A XVII. századi líra művelőinél azonban csak annyit állapított meg, hogy ismerték a latin irodalmat és történelmet. Művelődés-történeti jelentőségét azonban sem az epika, sem a líra klasz-szikus vonatkozásainak nem jelölte meg. Az alábbi néhány sornak az a célja, hogy ezt a lírára nézve megtegye és meg-állapítsa azt, a mit ilyen jelenségekből a kor gondolkodás-módjára és ízlésére nézve megállapítani lehet.

Feltűnő a XVII. századnak névszerint ismert lírikusainál és a daloskönyvek névtelenjeinél a gondolatoknak és érzel-meknek klasszikus képekben való gyakori megnyilatkozása. Önként kínálkozik a kérdés: mi köze van az ellenreformáció bibliás szellemének Cupidohoz, Venushoz, Juppiterhez; a keresztény lelkek egymásért hevülésének Cupido nyilához, Venus ajándékához stb.? Hogyan kerül egy versbe vagy egy verssorba a »galambom«, »virágom« és a »Venusom«, »Dianám«, »Hele-nám«? Pedig az efféle klasszikus képek Balassától kezdve tarkázzák líránkat, kapcsolatban keresztény és népies képze-tekkel. Im taláalomra egy pár példa:

Friss ékes termetű kedves virágszálom,
Venus kertében nőtt aranyalma-ágam.

Vagy: Gyenge rózsa, szép hattyucska, viola:
Édes lelkem, szép szerelmem, Venuska.

Bibliai képzetek fonódnak össze klasszikus képzetekkel, például ifj. Bethlen István búcsúztatójában (1633.), a mely szerint Zólyomi Dávid annyit veszített az elhúnytban, mint szent Dávid Jonathánban, mert ez volt egyetlenegy hú Achatese és mint magát féltő Piladese stb.

Ezeknek a klasszikai vonatkozásoknak okát és lélektani magyarázatát adni alább megkíséreljük. Előbb néhány vonással a megnyilatkozásukat lássuk.

Már Balassa Bálintnál kezdődik a szerelmi lírának klasz-szikus reminisczenziákkal való tarkázása. Még több van a XVII. sz. szerelmi lírájában.

A kegyes jellemzése, testi-lelki szépségeinek, kiválóságainak leírása gyakran történik klasszikus képekkel. Balassa Juliájának Diana adta az erkölcsöt, Minerva az elmét, Mercurius a beszédet, mert kedves barátja mindenik. A másik Sárájának szépsége sokkal felülmúlja Minervát és jóval meghaladja Helenát. Gyakori a Venus huga is, kit nem győznek meg szépséggel a Dianák sem. Dereka hasonló sudárult cziprushoz, járása közelít szép Venus asszonyhoz. Rimai Ionája a tizedik bölcs Musa, Charis, Venus, ki Paristól »almát vött«. A ki nem hajt a szerelemre, az »hitető alnok szívű« Diana, édesdeden beszélgető Helena vagy vidám szívet szomorító szép Nymppha.

A boldog szerelmes nem törődik vele, hogy ifjú Paris Helenáé vagy Dido asszony Aeneasé, csak az ő kegyese legyen az övé, ne másé. Boldogan jár, tánczol palotájában és nem törődik Tytius kínjaival és epédéseivel. Vigasztalására és meggyógyulására rendelte az Isten az ő édes szép violáját, Zephirusnak hugát. Boldogságában a Nympfhák szép asszonya, Venus elé járul és háláját ajándékkal rója le.

A szerelmi bánat, reménytelen sóvárgás, gyötrődés, boldogtalanság is ilyenféle képekben nyilatkozik meg. A szerelmi bánatában hánykódó lélek állapota olyan, mint a lovaitól elragadott Phaëtoné. A szerelmes szív is — mint Phaëton — »fel s alá vonatik, mert búja nagy vagyon«. Bárcsak Mercurius az világban élne és Juppiter kegyelméből folyóvízzé változtatná, mint egykor Bellist. Ha nincs már reménye a szerelmesnek, ha nem enyhül kínja, azért van, mert Venus pártot ütött ellene és a Venus kertében nőtt aranyalma-ágról nem szedheti meg a gyümölcsöt. Kínja olyan mint Tytiusé, kinek szívét — a poéták írása szerint — a pokolban két sas rágja, de, ha elfogy, ismét újra nő. Kegyetlen fenevad a kegyes, mert az ember mindenféle fenevadat megszelidíthet, sőt Orpheus ékes szavától még a kősziklák is sírtak és Mercurius sípja is álomba ringatta a százszemű Argust, csak az ő édesgető versei szavára és könnyhullatásaira nem ad a kegyes egy jó szót sem. Petrőczy Kata Szidónia is arra kéri csalódottságában a mezők virágait, erdei vadakat és repülő madarakat, hogy szánják és osztozzanak bánatában, a mely nem kisebb, mint Orpheusé volt, mikor Eurydice után búslakodott. De azon még Proserpinának, a poklok királynéjának szíve is megesett, az ő kínján azonban még a Parcák sem segítenek, hanem nyújtják életét. Vannak, a kik szűz Dianára, Venusra és a hatalmas Cupido sebes nyílára esküsznek, hogy szívüknek »égben ér fájdalma«. De mind hiába, mert Venus nem fogja pártját szolgálóinak.

A szerelem hatalmáról való gondolatok is ilyen képekben jelennek meg. Balassa után mások is fogadkoznak, hogy elhagyják Cupido zászlóját, mert megrontotta szerencsájüket. Pallas és Mars lesz az uruk, kik megmentik őket Cupido tüzétől. De ez

sem mentő gondolat, mert Marsot is csúffá tette Cupido és ez az eset ékesen tanítja, hogy se Mars Cupidónak nem árt vitézséggel, sem Pallas elmével. Egy másik versíró Jutkájához esedezik, hogy űzze el bánatát, biztassa szívét szerelme tüzével, mert Dido halálát is a szerelem hatalma okozta. Dedalust is ez döntötte romlásba, mert azért csinálta szomorú véget ért szárnyait, hogy »szeretőjével szemben juthatna«. De még ilyen halált is elszenvedne, csak egyszer lenne Jutkájával mulatása.

De nemcsak a szerelem körébe vágó érzelmek hatásosabb kifejezésére, hanem más gondolatok kidomborítására is felhasználja a líra a klasszikus képeket. Rimainak ú. n. oktató verseiben is sűrűn előkerülnek. Pl. a világ Circe és vigyázzon az ember, hogy ez a Circe meg ne részegítse, különben úgy jár, mint Ulisses szolgái. Beniczky is idézi a szerencse tündéries mivoltának bizonyítására Helenát, Lucretiát, Croesust stb.

Az egykorú hősök kiválóságát mitológiai hősök, görög és római férfiak kiválóságához hasonlítva magasztalják. Zrinyi Miklós, az emlékdal szerint, magyarok Hectorsa, Hercules tennel felruházott sólyom, a ki mint Juppiter villog több csillagok között, de poéták vezére is, mint Vergilius. A régi magyar vitéz Kádár is úgy oltalmazta az országot, mint Hector Tróját. A már fentebb említett búcsúztató szerint Zólyomi Dávid hű Achatesét és féltő Piladesét vesztette el ifj. Bethlen Istvánban. A halálát siratók bánata Agamemnon szomorkodása Iphigeniáért. Bethlen Elek búcsúztatója pedig az elhunyt puritánságát Serranusszal, Curiusszal, Catoval magyarázza. Munkás élete Vespasianusé. Bár eljött érte sárga lován Libitina, de Minerva nem hallgat róla, mert életében hű tisztelője volt.

A szatíra is erre a területre csap át, mikor Bocskai gyilkosának, Kátai Mihálynak sírjára felírja, hogy Epicurusnak volt tanítványa, Sardanapalusnak követője, Bacchusnak, Venusnak, Voluptasnak fia. A labancz gúnydal Antiochus sorsára utal, a kit kevélységéért mennykövel sujtott Juppiter(!), mikor a zsidókat üldözte.

Sok példát hozhatnánk még fel a klasszikus vonatkozásokra a XVII. század névleg ismert lírikusaiból és a daloskönyvek névtelenjeiből, de utalásul ennyi is elég. Az epikusok lírai helyeit szándékosan mellőzzük. Különbözik is csak egyes változatokban különbözik a fel nem említett helyek frazeológiája attól, a mit röviden összegeztünk. Ha már most ezt a frazeológiát egy kis körültekintéssel megvizsgáljuk, megállapíthatjuk belőle a XVII. század ismeretkörének bővülését, megváltozott esztétikai ízlését és a szerelmi líra megváltozott színezetét.

Minden kornak megvan a maga vezető gondolata, uralkodó eszméje. Ezen vezető gondolat körül fordul meg az illető kor minden olyan eseménye, a melyet a történetíró első tekintetre észrevesz. De az uralkodó gondolat köré mások is sora-

koznak. Ezek a gondolatok a kor kulturális látókörének határait jelölik.

A vezető gondolatok is, meg a szellemi élet határait jelző egyéb gondolatok is a korok művészetének különféle ágaiban öltenek alakot. Ezek a megnyilatkozási formák a kor ízlésének bizonyosságai. A korszellemnek mindenféle irányú megnyilatkozása legközvetlenebben az irodalomban történik, mert itt a gondolatoknak összetartozása és egymásba fonódása is legszembetűnőbb. Hiszen az irodalom par excellence associatív művészet, a mi különösen a lírára illik. Az érzelmek és gondolatok kifejezése tehát az assziáló szellemi tevékenység által történik olyképpen, hogy az eredeti hatáshoz számtalan assziatív tényező járul. A legkülönbélebb érzelmek, a különféle korok lelki életének legtarkább változatai és legfinomabb árnyalatai csak ilyen módon öltének és ölhetnek kifejező formát.

Ezek az assziatív tényezők korok, népek, helyek és egyének szerint mások lehetnek, de mindenkor és mindenütt olyanok, a milyenek a költészetben megnyilatkozó lélek tartalmát alkotó képzetek, vagyis a milyen elemek a kérdéses esetben a műveltséget alkotják. Egyes népeknél, egyes helyeken, egyes egyéneknél lehetnek egészen különálló képzetek, de a korok szerint általános, állandóvá vált képzeteket is tüntet fel az irodalom.

A XVI. század uralkodó eszméje a vallás. A XVII. század első fele is jórészt ebben él. Ez a politikai és társadalmi kérdéseknek kiinduló és ütköző pontja. Az irodalomnak is ez a főtárgya. Természetes tehát, hogy az irodalomban megnyilatkozó lélek képzetkapcsolásai is a vallás körébe vágnak. Ezért bibliás színezetű ez az irodalom.

A XVII. század lírájában azonban, mint látjuk, a bibliás és népies képzetkapcsolások mellett már a klasszikus világba vezető képzetkapcsolások is sűrűn vannak, tehát ezeket a műveltség új és állandósult elemeinek útmutatójául kell tekintenünk. Igaz, hogy már Balassa költészetében is elég gyakoriak, de elszigeteltségüknél fogva nála egyéniéknél kell tartanunk, tehát nem tekinthetők általános műveltségi tényezőknél. A renaissance és Balassa előkészítették és megkedveltették, a miben a XVII. század irodalma fitogtatásig ment.

A renaissance szelleme már a XVII. század iskoláztatásába szélesebb körű klasszikus tanulmányokat vitt be, a XVII. században meg már egész csapat ókori és középkori latin íróforoghatott közkézen, különben alig hivatkoznék rájuk Rimai abban az előszóban,¹ melyet Balassa verseinek szándékolt kiadásához írt. Ugyancsak ő teszi azt a jellemző vallomást, hogy Venusnak féktelen bujaságra való buzdítását úgy mondta

¹) B. Radvánszky Béla, Rimai János munkái. 255. l.

el, a mint »Ovidius versei közt bővebben feljegyzé«. ¹ Ezek az olvasmányok és a széphistóriákban ponyvára vitt klasszikus világi jelenetek bővítették a XVI. és XVII. század magyarságának képzetkörét és, miután a verselő kedvük Balassa Bálint iskoláját is megjárták, az irodalomban megnyilatkozó lélekben a bibliás és népies képzeteket sűrűn váltogatták a klasszikus képek, a melyek a XVII. század ismeretkörének kitágulásáról és megváltozott ízlésről beszélnek.

Esztétikai hatás nem is képzelhető másképpen, mint hogy az olvasók lelkének tartalmát is ugyanazon műveltségi elemek teszik, mint az íróét. Arról pedig igen beszédes bizonyítékaink vannak, milyen népszerűségnek örvendettek ezek a lírai termékek. Tehát tetszett az a mód, a hogyan a versírók a mindenki lelkében lappangó gondolatoknak és érzelmeknek szárnyat adtak. Különösen szerelmi lírában tetszett, a mire elég bizonyosság a daloskönyvek tartalmának ilyen irányú bősége.

Ez a szerelmi líra egészen érzéki. Nemcsak a daloskönyvek modern kiadásainak kipontozott helyei bizonyítják ezt, hanem éppen ezek a klasszikus képzetkapcsolatok éreztetik. A XVI. század »galambom«, »virágom«-féle kitételei nem olyan érzéki szerelemnek adekvát képzetei, mint a »Dianám«, »Venusom«, »Nymphám«. Legraffináltabb Rimainak már fentebb említett verse, melyben a codexbeli cím szerint »Venus impudicitiae mater suas ad libidinem hortatur«. Igaz, hogy »Buja Venus ellen Szűz Diana« nyomban rá megiratja vele a »contrarium responsum«-ot, de ki tudja, milyen áron, vagy talán azért, hogy »Minden kegyeseknek, kik bűnre nem esnek, énekelnie is hagyja«, a mivel a jó Rimai talán többet is mondott, mint akart.

Az elmondottak után önként kínálkoznék egy-két következtetés például Zrínyi idilljeire, Gyöngyösi mithológiai apparatusára, költészetének kedveltségére stb. De ezeket egyelőre más lapra hagyjuk, mert az elmondottakban úgyis csak részleges okot vagy magyarázatot találunk a jelzett kérdésekre.

¹ U. o. 16. l.